

HÖLÖ-MÖRKO
HEMBYGDSFÖRENING

YTTERJÄRNA

EN

MINNESRIK SOCKEN

AV

SVEN R. YTTERMARK

1951, regh. 1995

Ångsholms slott, uppfört 1915—16.

arkivet i Uppsala förtäljer skall platsen ha kallats Fiume. Detta namn kan av allt att döma emellertid ingen person för närvarande erinra sig.

Som ett kuriosum angående gångna tiders understundom primitiva försvar kan omnämnas att personer födda i början på 1800-talet vetat berätta att på flottar skall han ha haft planterade buskar och mindre träd, som man i händelse av angrepp hade kunnat bogsera ut i sundet i vilseledande syfte.

ÅNGSHOLM

Det ytterjärnagods, vars ägare och innehavare under tidernas lopp varit mest engagerade i svensk storpolitik är utan tvekan Ångsholm på Däderön. Högaktuella namn under ett halvt årtusende av Sveriges historia dyker gång efter annan upp i samband med detta. Under en mycket tidig medeltid skall Mörkön och den därmed nu sammanhängande Däderön ha bestått av ej mindre än 6 öar, varav en kallas Symondsö. Det finns mycket, som talar för att just denna Symondsö är vad, som senare kommit att kallas Däderö.⁶ Ett förhållande, som även kan vara ett bevis

för att de båda namnen gäller samma plats, är att Symondsö genom arv gått över i släkten Banérs ägo på 1400-talet, och att just denna släkt innehar Däderö, när detta namn börjar användas på 1500-talet. Detta namn gäller då med all sannolikhet hela ön ned till sundet vid Hörningsholm. Benämningen Engxholm förekommer såsom vi tidigare sett i ett av Riksarkivets pergamentsbrev från 1490-talet, såsom benämning på en av platserna på ön.

Aldsta kända innehavare av de egendomar vi här talat om är den i Sverige på 1200- och 1300-talen regerande Folkungaätten. Detta kan möjligen ha varit en av anledningarna till att det vittomfattande Hörningsholm trots sin närbelägenhet aldrig kom att utsträckas hit. På 1300-talet kallas den på Symondsö belägna gården för "curia", vilket tyder på att här har under medeltiden varit uppförd en borg. Det har även förmodats att namnet Borghaga skulle ha samband med detta. Vi låter en förteckning över ägare och innehavare berätta platsens historia:

1. Magnus Ladulås söner hertigarna Erik och Valdemar till år 1310.
2. Som förläning överlämnat till tyske Borggreven Heinrich von Stromberg.
3. Margareta Karlsdotter Örnfot omkr. 1350.
4. Hennes broder riksrådet Erik Karlsson Örnfot.
5. Sålts till en andre broder Bengt Karlsson Örnfot.
6. Av dennes barn sålts den 28 december 1379 till en sväger Jöns Eskilsson av Forstenasläkten.
7. Sålts till riksrådet Bengt Filipsson Ulf, gift med den Heliga Birgittas dotter Cecilia och således befryndad med Folkungaätten.
8. Gått i arv till sonen Gotschalk Bengtsson Ulf.
9. Troligen gått i arv till dennes son Bengt Gotschalkson Ulf.
10. Dennes son Arent Bengtsson Ulf innehade gården på 1470-talet.
11. Hans dotter Brita gift med riksrådet Eskil Isaksson Banér.
12. Övergick till dennes son Knut Eskilsson Banér, som tillsammans med sin broder Nils Eskilsson Banér avrättades vid Stockholms Blodbad 1520.

18. Christina Svantesdotter Sture, änka efter riksrådet Gustaf Banér, likaledes avrättad i Linköping. Hon fick 1613 godset tillbaka sedan hennes son föregående år räddat Gustaf II Adolf vid Vittskövle i Skåne.
19. Gått i arv till hennes dotter Märta Banér år 1619. Denna var gift med lantmarskalken Lars Eriksson Sparre, död 1644.
20. Dennes son landshövding Gustaf Larsson Sparre (1644—1689).
21. Gabriel Oxenstierna av Croneborg (1689—1692); denne var gift med den förres dotter Elsa Sparre.
22. Den 13 juni 1692 indraget till kronan genom Karl XI:s reduktion.

I mer än hundra år eller fram till år 1809 var Ängsholm översteboställe vid regementet Adelsfanan, och hade följande innehavare:

1692—1695 friherre Märten Lindhjelm.

1695—1702 friherre Fritz Wachmeister av Björkö.

1702—1708 friherre Alexander Hummerhjelm.

1708—1727 överste Anders Ramsvärd, tillfångatagen vid Poltava. Interimsöverstar under dennes fångenskap, Henning Adolf Kruse, Otto Wilhelm Stael von Holstein, och Nils Christer von Baumgarten, känd för sitt tappra uppträdande i slaget vid Poltava samt i kalabaliken i Bender.

1727—1733 friherre Bror Rålamb.

1733—1750 friherre Märten Cronstierna, denne utarrenderade gården till överstelöjtnant Augustin Ehrensvärd, Sveaborgs grundläggare.

1750—1751 friherre Hans Diedrick Mörner.

1751—1801 greve Wolter R. Stackelberg.

1802—1809 överste G. J. de Besche.

Sistnämnda år upplöstes regementet Adelsfanan.

Under åren 1809—1913 utarrenderades gården av kronan. 1913 nedbrann såväl corps de logiet samt samtliga ekonomibygnader utom ett åldrigt magasin. Samma år såldes gården till direktör

Filip Wersén, som innehade den till 1924. Mellan 1924 och 1940 var dr Torsten Amundsson dess ägare, och år 1940 tillträdde den av ryttmästare Åke Orrenius.

Ett pikant inslag i Ängsholms tidigare historia var att när Gustaf II Adolf uppvaktade sin ungdomskärlek Ebba Brahe, så tjänstgjorde den ovan nämnde Lars Eriksson Sparre som kontaktman emellan bakom den bistra änkedrottningens rygg.⁷ Har manne något möte mellan den unge konungen och hans utvalda ägt rum i Ängsholms vackra park. Det är icke osannolikt.

Så kanske även till sist må nämnas en legend, som säger att i samband med Karl XI:s reduktion skall en förbannelse ha nedkallats över platsen. Enligt denna sägen skall gården brinna minst en gång varje århundrade. Så har också skett såväl under 1700- som 1800- och 1900-talen. Sista gången skedde detta såsom nämnts år 1913. Tvenne år därefter begynte man uppföra den nuvarande slottlika byggnaden på platsen.

ANNO 1719 — ETT-OFREDENS ÅR

Tisdagen den 21 juli 1719 kom för Ytterjärna att bli en svår hemsökelsens dag. Då timade händelser, som för många år framigenom skulle komma att sätta djupa spår efter sig i bygden. Nämnda dag härjades nämligen socknen av de ryska invasionsflottor, som efter Karl XII:s död gick till angrepp mot Sverige och vilka ödelade stora delar av kusten ända från Gävle och ned till Norrköping. Genom närliggande skärgårdssocknars öde var man varskodd om vad som vore att vänta. För att om möjligt kunna avvärja ett angrepp hade häradsfogden Johan Schultz på morgonen den 21 juli samlat 393 man till bygdens försvar.⁸ Då han vände sig till överbefälhavaren för de svenska trupperna söder om Stockholm general Urbanovitch, hade denne helt kort svarat: "Jag utrustar icke lösa bondehopar". Och så nödgades denna talrika "hemvärnstrupp" vara försvarslös medan Schultz ridande begav sig till Trosa för att söka få hjälp av en där stationerad ryttaretrupp anförd av en kapten von Brömsen. När S. kom till Trosa hade von Brömsens ryttare begivit sig bort och fogden möttes av idel rök och brand. Man kunde enligt uppgift

cu'ria (lat.) **1** avdelning av det romerska folket, ursprungligen bara innefattande patricierna. Enligt traditionen indelade Romulus det romerska folket i 30 curior, tio för var och en av de tre ursprungliga tribus (stammarna). Indelningen, som till en början tycks ha haft militär betydelse, levde under republiken kvar i en av Roms folkförsamlingar, *comitia curiata*. Efter hand fick också plebejer tillträde, men patricierna behöll här en stark ställning. I historisk tid behöll curiorna framför allt sin religiösa betydelse. En curias föreståndare kallades *curio*, dess kultlokal *curia*.

2 i senrepubliken främst beteckning för senatens sammanträdeslokal nära Comitium (folkförsamlingens mötesplats) på Forum Romanum. Den äldsta byggnaden, *Curia Hostilia*, gick enligt traditionen tillbaka till Roms tredje kung, Tullus Hostilius. Sedan den brunnit ned 52 f.Kr. tog Caesar initiativ till uppförandet av en ny, som kunde invigas först 29 f.Kr. men som till hans minne bar namnet *Curia Iulia*. Den curia som står anmärkningsvärt välbevarad på Forum i dag är resultatet av en ombyggnad under kejsar Diocletianus (ca 300 e.Kr.).

3 medeltida församling som en kung eller en furste kunde omge sig med, huvudsakligen i perioden från 800-talet t.o.m. 1200-talet. Dess funktion och sammansättning var beroende av furstens vilja; curian kunde ibland vara lagstiftande och ibland utgöra domstol. Påvemaktens curia utvecklades till dess centrala administrativa organ. Framväxten av en mer organiserad statsmakt under medeltiden medförde att curian hos de världsliga furstarna ersattes av mer specialiserade och formaliserade institutioner, såsom råd och ständerförsamlingar.

cu'ria re'gis (lat., eg. 'kungens råd'), beteckning för de domstolar som under medeltiden fanns vid de kungliga hoven i framför allt England och Frankrike. Jfr ► curia (3).